

şında kabul edilecek bir görüş, Allah'ın ezeli ilminde değişiklik ve noksanlık gerektireceği için reddedilmiştir. Ayrıca bedâ inancında, sonu nereye varacağı bilinmeyen bir şeye önceden hükmedip iradeye aykırı olarak bir sonucun ortaya çıkması gibi cebri bir unsur mevcuttur. Bunun ise ulûhiyyet makamı ile bağdaştırılması mümkün değildir. İmâmiyye'nin bedâ kelimesinin geçtiği âyetlerle ilgili yorumları da isabetli görülmemektedir. Çünkü bu âyetler insanlar tarafından vukuu beklenmeyen olaylardan bahsetmekte olup bu ise hiçbir zaman ilâhî ilmin değiştiği anlamına gelmez. Öyle anlaşıyor ki İmâmiyye'nin bedâ telakkisini benimsemesi, gayba ait haberleri bildiklerine inanılan imamların, vuku bulacağını önceden haber verdikleri olayların sonradan başka türlü gerçekleşmesi üzerine inandırıcı bir izah bulmak suretiyle etrafındaki grupların dağılmasını önleme zaruretinden doğmuştur. Çağdaş bazı Şii yazarların bedâya "meydana geleceğine önceden işaret edilen bir olayın gerçekleşeceğine inanıp da sonradan buna aykırı bir hadisenin vuku bulması" anlamını vermeleri de (Seyyid Abdullah, s. 31, 72) bu tesbiti doğrulayıcı mahiyettedir.

Bedâ telakkisi müstakil araştırmalara konu teşkil etmiştir. Seyyid Abdullah es-Seyyid Hasan el-Müsevi'nin *Bahş havle'l-bedâ* adlı eseriyle Abdüzzehrâ el-Bender'in *Nazariyyetü'l-bedâ* inde Şadrid-dîn eş-Şîrâzî adlı eseri bunların önemlilerindendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafavî, *et-Tahkik* "bedâ" md.; İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs* (nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr), Kahire 1966, s. 7; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 93-95; Nevbahî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 55; Taberî, *Târîh*, Beyrut, ts., VI, 85, 92; Eş'arî, *Maâkalât* (Ritter), s. 39; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 19; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 583-584; Bağdâdî, *el-Farâk* (Abdülhamîd), s. 52, 67; İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 444-448; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 148-149; Âmidî, *el-İhkâm*, III, 101-104; Meclîş, *Bihârü'l-enuâr*, Beyrut 1403/1983, IV, 92-96; M. Ebû Zehre, *el-İmâmü's-Şâdık*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 234-236; a.mlf., *el-İmâm Zeyd*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 211-212; Muhammed Rızâ el-Muzaffer, *Âkâ'idü'l-İmâmiyye*, Necef, ts., s. 45-46; Ali Sâmî en-Neşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1977, s. 57-58; Muhammedî er-Riyyehî, *Mizânü'l-hikme*, Kum 1362-63 hş./1403-1405, I, 388-389; Seyyid Abdullah es-Seyyid Hasan el-Müsevi, *Bahş havle'l-bedâ*, Beyrut 1987, s. 9-50, 72; İhsan İlahî Zahir, *er-Red 'ale'd-düktâr 'Alt 'Abdülvaḥid Vâfi ft kitâbihi Beyne's-Şî'a ve ehli's-sünne*, Lahor, ts. (İldâretü Tercümânî's-sünne), s. 184; Goldziher, "Bedâ", *IA*, II, 433-435; a.mlf. — A. S. Tritton, "Badâ", *El2* (Fr.), I, 873-875; W. Madelung, "Badâ", *Elr*, III, 354-355.

AVNİ İLHAN

BEDÂHET

(bk. BEDÎHÎ).

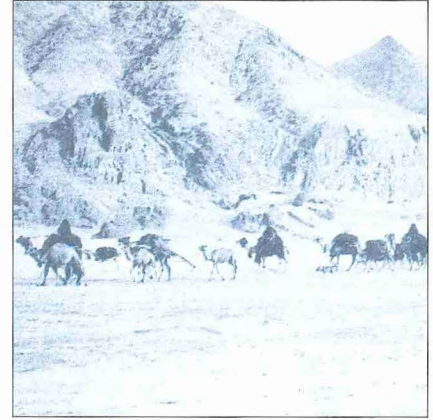
BEDAŞŞAN

(بدخشان)

Kuzeydoğu Afganistan'da bir idarî bölge.

Afgan Türkistanı olarak da bilinen bölgenin kuzeyinde Amuderya, güneyinde Hindukuş dağları, doğusunda Doğu Türkistan, batısında ise Kunduz ırmağı bulunur. Kısmen dağlık görünüşte yüksek bir yayla olan Bedaşşan'ın en hareketli kesimi ve en canlı ticaret alanı Gökçesu (Kökçesu) vadisidir. Önceleri Bedaşşan isminin de bu vadiye çok bulunduğu söylenen *bedahş / belahş* (> Fr. balais, İng. balas) adındaki pembe yakuttan (la'l-i Bedahşî, la'l-i Bedahşânî) geldiği ileri sürülmüşse de daha sonra bunun aksinin söz konusu olduğu ve taşın adını buradan aldığı görüşü kuvvet kazanmış (bk. *IA*, II, 435), son yıllarda ise kelimenin Sâsânîler'in *bedahş / badahş* (< Pehlevîce *bidahş* "müfettiş, yüksek yönetici") unvanından türettiği tesbit edilmiştir (*Elr*, III, 361; IV, 242-244). Bedaşşan ismi ilk defa VII-VIII. yüzyıllara ait Çin kaynaklarında Po-to Chang-na şeklinde geçer. Çinliler bu ülkeyi Tu-ho-lo'nun (Tohâristan) bir bölgesi olarak tarif ederler. İslâm coğrafyacıları Tohâristan ismini iki ayrı mânâda kullanmışlar ve dar anlamda Belh ile Bedaşşan arasındaki bölgeye, geniş anlamda da Amuderya'nın iki kenarını kaplayan Belh'in doğusundaki bütün topraklara bu adı vermişlerdir; Bedaşşan'a ise Türk hükümdarlarının taşıdığı "yabgu" unvanından dolayı "Cabgüye'nin ülkesi" dedikleri görülmektedir. Çin'den ve Doğu Türkistan'dan gelen eski İpek yolunun Bedaşşan'dan geçmesi madenler yönünden zengin olan bu bölgede ticareti geliştirmiş ve özellikle yönetim merkezi olan Feyzâbâd şehrini ekonominin merkezi haline getirmiştir.

1964'teki genel idarî reformlarla eyalet statüsü kazanan Bedaşşan'ın yüzölçümü 47.403 km² olup nüfusu 520.620'dir (1983). Sayım sırasında ırklara göre ayırım yapılmadığından bölgede yaşayan etnik grupların kesin sayılarını tesbit etmek mümkün değildir. Nüfusun çoğunluğunu Türkçe konuşan Sünnî Özbekler ile Farsça'nın Derî lehçesini konuşan ve çoğunluğu Sünnî, bir kısmı Şii olan Tacikler, geriye kalanını da Peştu-

Bedaşşan'da Sıra gölü yakınlarında bir göçebe kervanı ve Özbek kışlağı (Durpre, s. 7, 133)

ca konuşan Peştunlar ile Kırgızlar teşkil eder. Halkın büyük kesimi göçebe veya yarı göçebe olup Özbekler'le Peştunlar Tacikler'e oranla daha uzun mesafeler arasında göç ederler. Deniz seviyesinden 3400 m. yükseklikte bulunan Şiva gölü civarındaki zengin otlaklar, göçebe ve yarı göçebeleri uzak mesafelerden hat-ta Hindukuş dağlarının güney taraflarından dahi buraya çeker. XVII. yüzyıla kadar sadece avcılarının çıktığı yüksek Pamir platoları sonradan yerleşme alanı olmuş, önceleri mevsimlik gelen göçebeler daha sonra burayı devamlı yurt edinmişlerdir. Ancak Rus ihtilâlinde kaçarak buraya gelen 3000 kadar göçebe Kırgız 1979'da Kâbil hükûmetinin komünizmi benimsemesi üzerine Pakistan'a ve Türkiye'ye göç etmiştir. Bu Kırgızlar'ın hepsi Sünnî müslüman olup Hanefî mezhebini benimserler.

Kurak iklimli Bedaşşan bölgesinin en önemli su kaynağı kar sularından beslenen Gökçesu'dur. Amuderya'nın bir kolu olan bu ırmağa ve doğrudan Amuderya'ya kavuşan pek çok küçük akarsu bölgenin su ihtiyacını önemli ölçüde karşılar. 300 km²'den fazla bir bölgeyi sulayan bu küçük nehirler bölgede özellikle iyi bir pamuk tarımının yapılmasını sağlar. Dar vadilerin iyi sulanan topraklarında yetişen pamuğun kalitesi oldukça yüksektir; ayrıca pirinç, buğday, arpa ve susam tarımı yapılır. Üzüm bağları ve meyve bahçeleri bol olan bölgede hayvancılık da oldukça ileri gitmiştir; büyük ve küçük baş hayvanlar arasında bol miktarda deve de bulunur. Yer altı kaynaklarının zenginliğine rağmen madencilik ve modern endüstri gelişmemiştir.

Bölgede önemli bir ekonomik gelişme de görülmez; toprağa bağlı köylüler geçimlerini çiftçiliğe borçludurlar. Yer altı servetlerinden la'l dışında yalnız lapis lazuli (lâcivert taş) çok önceden beri değerlendirilmektedir. Ön Asya ülkelerinde milâttan önce 3000 yıllarından beri tanınan ve İslâmî devirlerde Afrika'da Moritanya'ya kadar gönderilmiş ve oralarda meşhur olmuş olan bu taşın kıymeti Marco Polo tarafından da belirtilmiştir. Günümüzde Gökçesu vadisinin sol tarafında yer alan ocaklardan yılda 2 ilâ 4 ton kadar lapis lazuli çıkarılır. Coğrafi sınırları Sovyetler'in Tacikistan Cumhuriyeti'ne de taşan Bedahşan'da sadece iki yerleşim merkezi kayda değer büyüklükte olup bunlardan biri bölgenin merkezi 140.300 (1979) nüfuslu Feyzâbâd, diğeri ise Sovyet Rusya tarafındaki Khorog'dur.

Bedahşan V. yüzyılda Akhun Türkleri tarafından işgal edildi. Bölgenin Araplar tarafından ne zaman alındığı kesin olarak bilinmemekle beraber İslâmiyet'in buraya Talas Savaşı'ndan (751) sonra yayıldığı tahmin edilmektedir. Taberî ülkenin ismini sadece bir defa, 736 yılının olayları içinde Cabgüye ülkesindeki Kişm'e karşı yapılan hücum ve diğer uzak bölgelere yapılan askerî seferler sebebiyle zikreder. Ya'kübî'ye göre Bedahşan'da bulunan Cirm şehri İslâmiyet'in Tibet ticaret yolu üzerinde geldiği son noktayı oluşturur. Aynı yerde Humâr Bey adında bir Türk emirinden de Bedahşan'ın hâkimi olarak bahsedilir. İstahrî ise Bedahşan'ı Ebü'l-Feth'in ülkesi olarak tanımlar ki bundan maksadı Bedahşan'ın Ebü'l-Feth el-Yaftalı'ye bağlı bulunduğunu göstermektir. Sem'ânî ve Yâkût'a göre Yaftalı'nın oğlu Ebü Nasr burayı Sâmanîler'in kumandanı Karategin'e karşı savunmuştur (340/951-52). Bedahşan'ın ilk devir İslâmî döneme ait siyasî durumu hakkında başkaca bilgi yoktur. Daha sonra XI. yüzyılın ortalarında şair Nâsır-ı Hüsrev (ö. 1072) bölgeye İsmâilî mezhebini yaymıştır.

XII. yüzyıldan itibaren Bedahşan'ın tarihindeki gelişmeler hızlandı. Bu yüzyılın başlarında Gurlular'ın Bâmiyân'daki kolunun hâkimiyetine giren bölge XIII. yüzyılda Hârizmşahlar'ın yönetimine geçti. Moğol istilâsına uğramamış şanslı ülkelerden biri olan Bedahşan XV. yüzyıla kadar yerli bir hânedan tarafından idare edildi. XV. yüzyılın başlarında ise Timurlular'ın hâkimiyetine girdi ve bu yüzyılın sonlarına kadar onların elinde kal-

dı. XVI. yüzyılın hemen başlarında Özbekler bölgeye hâkim oldularsa da bu hâkimiyet 1505'te sona erdi ve Bâbürlü İmparatorluğu'nu kuran Bâbürlü burayı fet ederek kardeşi Nâsır Mirza'nın yönetimine verdi. XVI. yüzyılın sonlarına doğru II. Abdullah Han devrinde Özbekler Bedahşan'ı yeniden ele geçirdiler (1584) ve 1645-1647 yılları arasındaki iki yıllık yeni bir Bâbürlü istilâsı hariç uzun süre hâkimiyetleri altında tuttular.

İki buçuk asırdan fazla Özbek hâkimiyetinde kalan Bedahşan, Buhara Emîri Nasrullah Han'ın sert ve acımasız idaresi yüzünden 1859'da Afgan Şahı Dost Muhammed Han'ın idaresine geçmiştir. 1725 yılından beri kıymetli madenler sebebiyle burayı topraklarına katmak isteyen Ruslar buna XIX. yüzyılda da birçok defa teşebbüs etmişler, fakat başarı sağlayamamışlardır. Ancak 1895'te Afganistan'la yaptıkları sınır düzenlemeleri sırasında bölgenin bazı kısımlarını almayı muvaffak olmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kübî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 288-292; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 278-297; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 327; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsım*, s. 303-346; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 320; Kazvînî, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 306; H. H. Howarth, *History of the Mongols*, London 1876-1927, II, 736-737; Mevlâî Burhâneddin Han Küşkeki, *Rahnâme-i Kaşağân ve Bedahşân*, Kâbil 1302/1923; A. Fletcher, *Afghanistan: Highway of Conquest*, New York 1960, s. 121; T. G. Abaeva, *Ocherki Istorii Badakhshana*, Tashkent 1964; P. Bernard, "Les mines de Lapis-Lazuli du Badakhshan", *Études de géographie historique sur la plaine d'Aï Khanoum (Afghanistan)*, Paris 1978, s. 49-51; L. Dupree, *Afghanistan*, New Jersey 1980, s. 7, 8, 133, 160, 321; Barthold, *Türkistan*, s. 68-73, 83; a.mlf., "Bedahşan", *IA*, II, 435-438; a.mlf. — A. Bennigsen — H. Carrère — D'Encausse, "Badakhshân", *El²* (İng.), I, 851-855; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984, s. 98-104; Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul 1987, s. 40; A. N. Zelinskiy, "Ancient Routes Through the Pamirs", *Central Asiatic Review* (1965), s. 44-54; E. Berthels, "Nâsır-ı Hüsrev", *IA*, IX, 96-97; X. de Planhol — D. Balland — W. Eilers, "Badakhshân", *Elr*, III, 355-361; IV, 242-244.

MEHMET SARAY

□ EDEBİYAT. Klasik Türk ve İran edebiyatlarında altından sonra adına en çok rastlanan kıymetli madenlerden biri olan la'l'in en meşhur cinsi, çıktığı Bedahşan şehrine nisbetle edebî eserlerde daha çok "la'l-i Bedahşân" şeklinde geçer. Fakat bedahşan ile bunun muhaffefi olan bedahş kelimeleri tek başlarına la'l-i Bedahşân'dan kinaye olarak "la'l" mânasına da kullanılırlar. Bedahşî ve bedahşâ-

nî de aynı mânayı ifade etmektedir. Öte yandan rengi itibarıyla mecazen "şarap" mânasına kullanılmasının yanı sıra erimiş la'l (la'l-i müzâb) şaraba benzetilir ve bir cins iyi şarabın adı olarak da geçer. Bâkî'nin, "İçelim la'l-i müzâbı saçalım cür'aları / Hâk-i güzârı bugün kân-ı bedahşân edelim" beyti buna bir örnektir. Az da olsa "kan" mânasında kullanıldığı görülen bedahşan, ayrıca bölgede çıkan bir cins taşın ezilmesiyle elde edilen lâcivert rengin adıdır. Solmadığı için tezhipçilikte tercih edilen bu koyu lâcivert boyaya "bedahşî lâcivert" denilir. Edebî bir özellik arz etmemesine rağmen bölge halkı arasında *belahşan* şeklinde söylenen bedahşan kelimesi aynı zamanda bir cins iri yapılı ve kuvvetli koyun türünün adı olarak da kullanılır.

Bedahşan kelimesi la'l-i Bedahşân'dan başka genellikle dâğ-ı Bedahşân, kân-ı Bedahşân, seng-i Bedahşân terkipleri içinde de kullanılır. Tanınmış müslüman coğrafyacılarından İbn Havkal'a göre bedahşânî, rengi, güzelliği ve işlemeye müsait oluşu gibi sebeplerle yakut kadar değerli bir taştır. Değişik renk tonuna sahip bu taşın en güzelleri "rum-mânî" veya "enarî" adıyla anılan nar renklisi, "şarabî" adıyla bilinen bir tonu, "erguvânî" diye tanınan gül renklisi ve "sürh" olarak adlandırılan kırmızısıdır.

Eski astrolojide güneşin ve bazı yıldızların madenlere tesir ederek onların mahiyetlerini değiştirdiği kabul edilir. Bedahşan'da çıkan la'l de Süheyl yıldızının tesiriyle meydana geldiği ve rengini onun ışığından aldığı için çok güzel ve değerli sayılmıştır. Bu husus Hayâlî Bey'in, "Süheyl'in pertevi seng-i Bedahş'ı la'l eder lâkin / Gözüm yaşını yâkût eyledi dürr-i benâgûşu" beytinde ifade edildiği gibi Süheyl-taş-la'l münasebetiyle şiire aksettirilmiştir. La'l taşın içinde bulunduğu için taş kırılmadan ona ulaşılamaz. Aynı şekilde âşığın kanlı göz yaşı da sevgilinin bulunduğu yerin (kûy-i yâr) taşını la'l-i Bedahşân'a çevirir. Necâ'tî'nin, "Ruhlarındır leblerini terbiyetler eyleyen / Mihr-i rahşândır yüzün la'l-i Bedahşân'dır lebin" beytinde olduğu gibi sevgilinin dudağının rengi itibarıyla la'l-i Bedahşân'a benzetilmesi divan edebiyatında beğenilerek kullanılan bir teşbih-tir. Ayrıca la'l'in dudak yerine yaygın bir şekilde kullanılması bir mecâz-ı örfidir. Bu sebeple dudak yerine la'l dendiği gibi la'l yerine bedahşan da kullanılarak beyitlerde dudak-la'l-Bedahşan arasındaki ilgi belirtilir. Ayrıca rengi yanında